

Драгица ВОЈИНОВИЋ*

ДР ДУШАН Ј. МАРТИНОВИЋ О КЊИЖЕВНИМ СТВАРАОЦИМА

Кад се из десетак научних дисциплина у којима се др Мартиновић огледао завирне, у неким изузетне резултате, издвоји његов рад везан за књижевне ствараоце, без претјеривања се може рећи да и овај сегмент представља важан дио његовог опуса.

Преко тридесет значајних Црногораца, претежно књижевника по вокацији, који су историји црногорске културе дали значајан допринос и у њен развој уложили најбоље године живота, нашло је мјеста у његовим студиозним писаним портретима. Ко зна колико би труда требало да се све што је у њих ушло нађе на једном мјесту, да се сабере све што је писано о Његошевим јубилејима и споменицима, да се скине прашина са мемоара Сава Матова и попа Лаза, да није неизмјерног труда и ентузијазма др Мартиновића? Својим вишедеценијским радом он се достојно одужио десетинама прегалаца које није требало и не треба заборавити.

*

Др Душан Ј. Мартиновић, научни савјетник и ванредни члан Црногорске академије наука и умјетности, веома је плодан и разноврстан научник. Један његов биограф констатовао је да његов научни опус задире у десетак научних дисциплина, између осталог и у област књижевности. Тај Мартиновићев стваралачки сегмент може се подијелити на неколико књижевних жанрова:

- књижевна периодика,
- књижевни портрети,

* Библиотекар савјетник у пензији.

- мемоаристика,
- његошологија и
- страна књижевност.

1.

Др Мартиновић је као библиолог и библиограф, још док је био на челу Националне библиотеке Црне Горе, приређивао фототипска издања раритетна и уникатна црногорске провинијенције (*Орлић* 1865-1870, *Црногорку* из 1871. и 1884-1885; *Зету* 1885. итд.). Као приређивач ових фототипија писао је за њих поговоре које је објављивао и у књижевној периодици (*Књижевно-историјски значај и профил часописа Црногорка и О Зети — књижевном часопису с краја прошлог вијека.* — Споне, Никшић, бр. 1/1981, стр. 65-84 и 1982, мај, 111.118). И о првој црногорској периодичној публикацији Његошевој *Грлици* (1835-1839) написао је један занимљив есеј (*Грлица у свом времену и данас.* — Овдје, 1985, бр. 198, стр. 32). Ове своје књижевне огледе о црногорској књижевној периодици сабрао је и објелоданио у својој репрезентативној књизи „Луча тамо обузета. Библиолошки есеји” (Цетиње, 1995, 536. стр.)

2.

У јединственој серији „Био-библиографски портрети” — едицији Централне народне библиотеке Црне Горе „Ђурђе Црнојевић” — Цетиње, објавио је осам књига и у оквиру њих био-библиографске портрете више од тридесет књижевника:

- Јован Сундечић (1825-1900) — ПОРТРЕТИ, Цетиње, 1983, стр. 19-101;
- Јово Љевава (1850-1916) — ПОРТРЕТИ, Цетиње, 1983, стр. 143-146;
- Јован Поповић-Липовац (1856-1919) — ПОРТРЕТИ, Цетиње, 1983, стр. 147-157;
- Лазар Т. Перовић (1869-1938) — ПОРТРЕТИ, Цетиње, 1983, стр. 167-196;
- Андрија П. Јовићевић (1870-1939) — ПОРТРЕТИ, Цетиње, 1983, стр. 197-221;
- Ђорђе Ф. Лопичић (1910-1942) — ПОРТРЕТИ, Цетиње, 1983, стр. 223-235;
- Нићифор Дучић (1832-1919) — ПОРТРЕТИ II, Цетиње, 1987, стр. 33-63;
- Владимир Мијусковић (1909-1963) — ПОРТРЕТИ II, Цетиње, 1987, стр. 139-150;
- Др Саво Вукмановић (1905–) — ПОРТРЕТИ II, Цетиње, 1987, стр. 225-240;
- Милија Станић (1909-2001) — ПОРТРЕТИ II, Цетиње, 1987, стр. 241-302;

-
- Томо П. Ораовац (1853-1939) — ПОРТРЕТИ III, Цетиње, 1990, стр. 59-79;
 - Илија Златичанин (1860-1941) — ПОРТРЕТИ III, Цетиње, 1990, стр. 81-104;
 - Лука Јововић (1865-1944) — ПОРТРЕТИ III, Цетиње, 1990, стр. 185-193;
 - Саво П. Вулетић (1871-1944) — ПОРТРЕТИ III, Цетиње, 1990, стр. 195-218;
 - Милан Вукићевић (1897-1964) — ПОРТРЕТИ III, Цетиње, 1990, стр. 241-252;
 - Радосав Меденица (1897-1978) — ПОРТРЕТИ III, Цетиње, 1990, стр. 253-290;
 - Јован Павловић (1843-1892) — ПОРТРЕТИ IV, Цетиње, 1991, стр. 24-94;
 - Радоје Рогановић-Црногорац (1851-1899) — ПОРТРЕТИ IV, Цетиње, 1991, стр. 100-116;
 - Радомир Кривокапић-Орлински (1876-1938) — ПОРТРЕТИ IV, Цетиње, 1991, стр. 148-155;
 - Максим М. Шобајић (1836-1917) — ПОРТРЕТИ V, Цетиње, 1995, стр. 85-97;
 - Бекица С. Шобајић (1852-1930) — ПОРТРЕТИ V, Цетиње, 1995, стр. 98-106;
 - Симо П. Шобајић (1878-1916) — ПОРТРЕТИ V, Цетиње, 1995, стр. 118-131;
 - Нико С. Мартиновић (1914-1975) — ПОРТРЕТИ V, Цетиње, 1995, стр. 141-222;
 - Вукоман Џаковић (1905-1991) — ПОРТРЕТИ V, Цетиње, 1995, стр. 223-242;
 - Јован Копривица (1912-1992) — ПОРТРЕТИ V, Цетиње, 1995, стр. 243-261;
 - Ратко Ђуровић (1914-1998) — ПОРТРЕТИ V, Цетиње, 1995, стр. 262-288;
 - Симо Поповић (1846-1922) — ПОРТРЕТИ VI, Цетиње, 1997, стр. 11-41;
 - Јован (Лабуд) М. Врбица (1862-1912) — ПОРТРЕТИ VI, Цетиње, 1997, стр. 114-127;
 - Др Радивоје К. Шуковић — ПОРТРЕТИ VI, Цетиње, 1997, стр. 280-306;
 - Љубомир Булатовић-Ибријски (1877-1942) — ПОРТРЕТИ VII, Цетиње, 2000, стр. 71-184;
 - Марко Кажих (1908-1988) — ПОРТРЕТИ VIII, Цетиње, 2003, стр. 223-235;
 - Димитрије Л. Машановић (1930-1998) — ПОРТРЕТИ VIII, Цетиње, 2003, стр. 223-235;
 - Васко И. Ивановић (1930-1999) — ПОРТРЕТИ VIII, Цетиње, 2003, стр. 236-252.

Све су то мале монографије личности с којих је аутор скинуо праши-ну забораву и дао исцрпне био-библиографске портрете, по јединственој научној методологији: *биографија, библиографија објављених радова, библиографија о датом личности (извори и литература)*. Није нам познато да ли је још негдје истраживач примијенио сличну методологију проучавања и дао овакву галерију личности — свестрани преглед за

сваку обрађену личност: животопис, библиографски попис објављених радова (монографских публикација — оригиналних и приређених издања; расправе, чланци и књижевни прилози у серијским публикацијама) и евиденцију библиографских јединица — свега онога што су други о конкретној личности написали. Није потребно наглашавати да ових библиографских портрета нема тешко би се успјешно писале енциклопедијске одреднице о тим личностима; требало би много истраживачког времена и напора да се до података дође.

Др Мартиновић се није увијек упуштао у вредновање књижевног стваралаштва појединих личности, сматрајући себе некомпетентним. О некима, пак, давао је оцјене и истицао да нијесу издржали критеријуме времена, па су пале у заборав; у таквим случајевима он се обично ослања на изречену књижевну критику. О некима је више узгред дотакао макар и мањи допринос књижевности (на примјер, Андрију П. Јововића који се бавио сакупљањем народних умотворина). За неке књижевне ствараоце и прегатоце пледирао је да мјеродавни дају мишљење, да се донесе непристрасни суд књижевне критике с циљем да се нађу у историји црногорске књижевности.

Занимљиво је навести и то да др Мартиновић своје „јунаке” и даље „прати” и проучава, биљежи библиографске јединице које раније није идентификовао и објавио, а до њих је касније дошао, па их објављује у „Додатку” неких наредних књига *Портрета*.

Трба нагласити да је поред наведених стваралаца у Портретима др Мартиновић обрадио још неке личности које по вокацији спадају у књижевне посленике самим тим што су радили на сакупљању народног стваралаштва (на примјер, Јошо Ф. Иванишевић-Допњокрајски, Саво Оровић) и неке који су се огледали у писању поезије (нпр. Вељко Шакотић — ПОРТРЕТИ VII, Цетиње 1997; Војислав Вулековић-Бољевић — ПОРТРЕТИ VIII, Цетиње, 2000. и др); затим неке његошологе (Ристо Ј. Драгићевић), или на примјер мало познатог Јована Рогановића, и, коначно, монографију *Јован Павловић. Живот и рад* (Нови Сад, 1988), у коауторству, са проф. др Радивојем Шуковићем, у којој је посебно обрађен Павловићев књижевни и филолошки рад, али се не види (није ни наглашено!) шта је који аутор писао. Међу преко 100 портрета које је др Мартиновић обрадио има још личности које су се бавиле и књижевношћу, али ми немамо потребе да се у том упуштамо, с обзиром на ограниченост простора за насловљену тему.

Није сувишно навести да је пет-шест Мартиновићевих радова проф. др Слободан Калезић уврстио у своју хрестоматију *Црногорска књижевност у књижевној критици*, а неки радови су му увршћени у читанке.

3.

Што се мемоаристике тиче, др Душан Ј. Мартиновић је и у том жанру оставио видног трага. Прво је године 1996. приредио опсежну књигу о свом племенику — Саву Матову Мартиновићу, сараднику Вука Стефановића Караџића, у којој је подробно анализирао животопис ове необичне личности деветнаестог вијека. Затим је приредио његово изузетно занимљиве *Мемоаре* (објавио их претходно у листу *Побједа* као фељтон ради популарисања заборављеног мемоаристе) и у истој књизи објелоданио Савове необјављене пјесме и писма, које употпуњују утисак о црногорском аеду и стотинашу. Писао је о мемоарима Сава Матова и попа Лаза Савићева Поповића и у публикацијама поводом Дана Марка Миљанова Поповића, а неке Савове необјављене рукописе обзнанио у неким књижевним часописима: *Одговор на пјесму далматинску што се спјевала против попа Јована Сундечића*. — Библиографски вјесник, бр. 1-2/1996, стр. 117-120; *Необјављене пјесме Сава Матова Мартиновића*. — Расковник, Београд, 1996, бр. 83/84, стр. 3-8; и Једна необјављена пјесма Сава М. Мартиновића у осмерцу: Воевање турског Азис-цара с књазом Николом црногорским. — *Библиографски вјесник*, бр. 3/1996, стр. 107-114; *Неколико необјављених прозних састава Сава Матова Мартиновића*. — *Стварање*, бр. 11-12/1997, стр. 1367-1379; *Сава Матов Мартиновић и једна његова необјављена пјесма о Карађорђу*. — У: *Карађорђево устанак — настајање нове српске државе*. Зборник са научног скупа и поводом њега, Велика Плана, 1998, стр. 171-187.

Минуле, 2003, са супругом Марином, приредио је *Мемоаре попа Лаза Поповића-Јабучанина*, који такође представљају вриједан допринос црногорској мемоаристици. Пошто смо и о овим мемоарима недавно са задовољством писали, неће бити на одмет да и о њима дамо кратак извод у овом чланку о др Мартиновићу. Ево тог извода:

„У току 2003. године у издању ЦИД-а изашла је још једна књига академика др Душана Ј. Мартиновића. Овога пута у питању је дјело које је припремио заједно са вишим архивистом Марином Мартиновић. Ради се о публикацији особене садржине, мемоарима попа Лаза Поповића Јабучанина који су настали у другој половини XIX вијека.

Два пута је у црногорској периодици било ријечи о дијелу писане оставштине попа Лаза: једном у 'Гласнику Етнографског музеја на Цетињу' 1964, књ. IV, а други пут у 'Побједи' у фебруару 1976. у оба случаја његово стваралаштво третирано је као дневник. У књизи о којој је ријеч његова оставштина, која се чува у архивском фонду Народног музеја на Цетињу, свеобухватније је сагледана. Наиме, уврштен је његов животопис, који има карактер мемоара, а раније је представљен као дневник, и 90 докумената, такозваних 'књига', писама, 'карата' који говоре о трговачким пословима, купопродајним уговорима поп Лаза, његове браће и њиховог оца Савића Драгова, и новцу који је поп Лаза позајмљивао уз високу или 'обичну' камату.

Публикација се састоји из три дијела: I Животопис, II Баштинске 'књиге' (оригинали, регистри и факсимили) и III Родослов доњокрајских Поповића.

(Ми ћемо се овдје ограничити само на прво поглавље — Животопис односно мемоарски дио који спада у домен књижевности!)

Из првог дијела књиге види се да се не ради о дневничкој грађи, билеженој по даним или седмицама, него по цјелинама и проблемима која је настајала у дужем периоду, да су у питању управо мемоари. Они су тако прилагођени савременом правопису и језику... Тако приређена публикација уз садржајну уводну студију, пружа вишеструку слику живота Црногораца из доба владавине четири црногорска 'господара': Светога Петра, Његоша, књаза Данила и књаза Николе.

Иако посматра догађаје са дистанце дуже од једног вијека, читалац не може остати равнодушан према ономе што је у дјелу написано. Територија на којој се одвијају догађаји које поп Лазо презентира није велика — то је углавном Ријечка, Катунска и Црмничка нахија, а у суштини то је слика живота и збивања у оновременој Црној Гори. Поповић, истина, најчешће говори о злехудом животу своме и своје породице, у приликама када је право благостање било имати 'ваганчић скроба пун', а у ствари — такав је био живот великог броја Црногораца. Упечатљиве су слике босоног дјетињства његовог и његове браће, аргатовање од малих ногу — сам је као тринаестогодишњак почео да помаже зидарима најмовања у туђим породицама само за храну, одјећу и обућу као што је било његово код Светог Петра и ујака. Као најамник у Цетињском манастиру, Лазо је, при лојаници, најчешће мокар, јер није имао у што да се пресвуче, сам учио из окрпљених и поклоњених књига: буквара, часловца и псалтира, уз подсмјех манастирске момчади. Међутим, његова упорност довела га је да је у Скадру рукоположен за свештеника.

Занимљиви су и описи његових трговачких послова, када је ступио у ортаклук с највећим трговцима у Црној Гори, па и са Пером Томовим, Његошевим братом, и његовим рођацима, његов се посао толико развио тако да је укључио у њега своју браћу и снахе, па са задовољством каже: 'Све што пасаше с Ријеке (Црнојевића) у Котор или из Котора у Ријеку, све пролазаше проз моје руке' (стр. 34). Попу Лазу су ти послови омогућили да себи и бројној породици обезбиједи сигурнију егзистенцију чак да и с Пером Томовим сагради *x a n* — први угоститељски објект на Цетињу.

Најупечатљивије су, често и најдраматичније, слике свакодневних међусобних обрачуна у Цетињском пољу између Бајица, Хумаца и Доњокрајаца, који су се водили готово до истребљења. Зато су Хумци, последице једног окршаја у којем су им попаљене све куће, осим једне, заувјек одселили у Русију, а Доњокрајци безуспјешно покушали 1817. Не добивши дозволу, последице дугог лутања 'по мору испод Цариграда у некакве бродушине' у којем је умрло и бачено двадесет четворо старца и дјеце, вратили су се 'без ништа на ништа'. Преостало им је да иду од Његуша, Геклића и Добрске Жупе и моле за милостињу да би преживјели.

Др Јован Вукмановић каже да је то била општа појава у Црној Гори. 'Уопште, међуплеменска трвења, која су се понекад претварала у прави рат, била су понекад општа појава у Црној Гори и Брдима све до Његошевог доба, али нигдје није било више крвопролића него између Бајица и Доњокрајаца'. У доба Петра Првог ти сукоби су прерасли у прави рат — трајали су пуних 17 година и узели 62 живота. Узалуд је Свети владика слао посланице, кумио Богом великијем, заклињао, преклињао, проклињао — преко његове сиједи главе знали пуцати једни у друге. А није тако било само између Бајица и Доњокрајаца. 'Бијаше се кућа с кућом, братство с братством, племе с племеном, нахија с нахијом, крадијаху се, између себе, паљаху један другоме кућу', каже поп Лазо (стр. 71).

Трајало је то све до смрти Светога Петра, када су се Црногорци, над његовим одром, заклели да ће престати с крвопролићима, која су некада за Црну Гору била погубнија него обрачуни с Турцима...

Анализирајући казивања попа Лаза не можемо се отети утиску да није живио само у вријеме великих оскудица када се умирало од глади ('У сву Црну Гору, а највише у Црмничку Нахију, умрло је много чељади од глади' — 25. стр.), него и у бесудно вријеме, у које човјек није био сигуран да се може одбранити од насиља, зла, напасти, отимачине, подметања, кад није било правде, нарочито за сиротињу, када су бољи и јачи чинили што су хтјели. Њему — попу Лазу, 'господин Перо /Томов-Његошев брат — Д. В./ отео је *x a n*, његовој породици подметнуто је убиство, а њега су чети-

ри пута затварали. 'А колико су ми пута западали људи да ме смакну, то не могу набројити' (стр. 76). Од великог зулума долазио је у ситуацију да мрзи живот [...] 'и кућ ме срећа оћаше бит да могаше чојку запанут да изгуби живот с онијем ским би му мило било, него не могаше' (стр. 60).

У доба Његошево, јадикује поп Лазо 'судници бјеху они људи који су догле чинили највише мутњу и највише зло у Црну Гору [...]. Сенат бјеше оно што оће г. Перо [Томов] и Мирко Лукин [Мартиновић]' (стр. 55).

Подношљивије су слике живота биле у доба Светога Петра. Поред свих невоља, он је знао сиротињу да заштити, да 'призајми' насилнике. За владавине књаза Данила и књаза Николе, 'огрија сунце Црну Гору' — каже поп Лазо.

Поред тога што Мемоари дају упечатљиву слику живота Црне Горе у XIX вијеку, испричану једноставно, ненаметљиво, живо, често драматично, они су драгоцен извор за многострука истраживања: социолошка, економска, посебно односа у породици — распадање породичне задруге, нпр. језичка, фолклорна, географска...

Приређивачима припада велика заслуга што су једно такво дјело богато опремили, од уводне студије до факсимила, фотографија и мање познатих ријечи, и ставили га читаоцима прије свега научној јавности, на увид...,¹

4.

Када је о његошологији ријеч треба рећи да је др Мартиновић у више наврата објављивао Његошева писма која је проналазио у руским архивима. Писао је и о Његошевом аутографу, о једној досад непознатој забрани књига Марка Миљанова и Петра Другог Петровића Његоша у Књажевини Црној Гори, о Његошевој библиотеци а 2002. године објавио је луксузну књигу о којој смо својевремено у *Историјским записима* дали опширан приказ.² Ево што смо у том приказу саопштили (доносимо га с незнатним редакторским интервенцијама и мањим „актуализацијама”):

„Име др Душана Мартиновића чврсто је утемељено у савременој црногорској историји културе. Овај неуморно истраживач створио је дјела којима би се могла подичити и добро организована институција.

¹ Драгица Војиновић: *Поп Лазо Поповић Јабучанин: МЕМОАРИ*. — Подгорица: ЦИД, 2003, 283 стр. — *Историјски записи*, Подгорица, 2003, бр. 1/4, стр. 323-327.

² Драгица Војиновић: *Др Душан Ј. Мартиновић: ЊЕГОШЕВИ ЈУБИЛЕЈИ И ЊЕГОШЕВИ СПОМЕНИЦИ*. Маузолеј Петра Другог Петровића, Цетиње 2002. — *Историјски записи*, Подгорица, 2002, бр. 1-2, стр. 254-259.

Његов научноистраживачки и стручни опус веома је разноврстан: географија, туризмологија, историја културе, историја просвјете и образовања, библиологија — историја библиотека, библиографија; информатика...

Тешко је рећи у којој је од тих области достигао већи домет, јер нема ни једне од њих у којој није написао дјела што се у озбиљном вредновању могу заобићи. Уз ризик да нећу направити бољи избор, нешто ћу ипак издвојити.

Немјерљив је допринос др Мартиновића на пројекту Црногорска библиографија 1494-1994, чији је покретач, носилац и уредник. Двадесет седам књига енциклопедијског формата, у којима је описано све оно што је објављено у нас и у свијету и што су писали црногорски аутори, као и све што је за одговарајући период о њој објављено у Русији, Чехословачкој, Италији, Француској и Њемачкој изашло је у његовој организацији, припреми па и непосредном раду. Неко је рекао, мислећи на ове публикације, да је Црна Гора библиографски најистраженија земља на свијету. Уз то, Мартиновић је приређивач репринт издања Црнојевића штампарије, чиме је допринио да се ионако, и у свијету и код нас, мали број ових примјерака изузетне љепоте трајно сачува. Поред тога, објавио је књигу Црна Гора у Гутенберговој галаксији. Све је то помогло да се достојанствено обиљежи петстољеће прве штампане ћириличке књиге на словенском југу.

Велики је број публикација које је он приредио за објављивање, међу којима треба издвојити едицију Посебна издања ЦНБ и неколико наслова црногорске периодике, и овога пута у функцији заштите ријетких и угрожених годишта.

Преко двије деценије био је главни и одговорни уредник 'Библиографског вјесника', гласила Друштва библиотекара и Централне библиотеке Црне Горе.

Да је др Душан Мартиновић радио само на овим пословима, оправдао би свој ангажман у Централној библиотеци.

За историју црногорске културе од изузетног су значаја и његови Портрети — осам обимних књига у којима је био-библиографски обрадио преко сто личности — истакнутих Црногораца и извањаца (и неколико странаца), који су живјели у Црној Гори и, бавећи се њом, оставили траг у различитим дјелатностима: науци, просвјети, култури, књижевности, медицини, војним пословима...

Личности обрађене у тим публикацијама нијесу само вредноване, уз уобичајене библиографске податке, него су, захваљујући огромном истраживачком стрпљењу, пронађени и пописани њихови објављени радови.

Ова галерија темељито презентованих прегалаца добро ће послужити истраживачима-синтетичарима као сигуран извор података посебно при раду на Енциклопедији Црне Горе. У средствима информисања и научноистраживачком раду Портрети се наводно користе.

Мислећи на овој дио рада др Мартиновић, један од познавалаца његовог дјела примјећује да је он био-библиографу дигао на завидни ниво.

Није прилика да се, поводом књиге о којој ће бити ријечи у овом прилогу, подробније и свеобухватније анализира дјело др Мартиновића, јер би то захтијевало студију, односно рад сличан неком из његових Портрета. Међутим, набројићемо само понешто из области којима се бавио: Цетиње — постанак, функције и туристичке могућности, Туга феникса — мирнодопско деградирање Цетиња, Цетиње — споменици архитектуре (са Урошем Мартиновићем), Просвјета 1889-1901. Библиографија, Црна Гора у Гутенберговој галаксији, Луча тамом обузета — библиолошки есеји, Цетињска читаоница, сматрајући да и овај избор из педесетак његових објављених књига доста казује. Казује нешто и то да је 1995. године ушао у енциклопедијску едицију која обухвата пет хиљада најзначајнијих личности у свијету и у још двије енциклопедије које обухватају личности (2000) које су обиљежиле двадесети вијек. (Москва и Кембриџ.)

Књига која је недавно изашла — Његошеви јубилеји и Његошеви споменици не представља изненађење, јер, навикли смо да често у рукама имамо плодове његовог рада. Изненађујуће је што је посвећена Његошу. О Прометеју наше поезије писано је, вјероватно, више него и о једној југословенском ствараоцу и чинило се да се готово и нема шта да се дода ономе што је већ речено. Међутим, прегнућем др Мартиновића имамо пред собом још једно дјело о пјеснику међу владарима које ће представљати велику радост и обичном, радозналом читаоцу јер садржи занимљиве, лијепо казане текстове, и прецизном истраживачу јер се на једном мјесту може наћи све што је о Његошу публиковано поводом његових не пречестих али дијелом величанствених јубилеја и о споменицима и спомен-обиљежјима њему у част подигнутим.

Добро нам је позната истраживачка упорност и систематичност у раду др Мартиновића, па и у ситуацијама које му нијесу увијек ишле на руку али не можемо без дивљења говорити о огромном труду уложеном да се истражи обимна грађа у периодичним и монографским публикацијама да недавно шире наше домовине, па и иностране литературе, за пе-

риод од сто година, тј. од прве прославе Његошу у част приређене 81901) до оне организоване почетком овог вијека (2001).

Др Мартиновић је утврдио да је у том периоду, у нашој земљи и иностранству, било десет прослава: четири (4) поводом годишњице рођења (1913. и 1993), а у Загребу и Прагу 1914; четири (4) поводом годишњице смрти (1901, 1951, једна те године у Аргентини) и 2001; једна (1) поводом враћања Његошевих земних остатака из Цетињског манастира у обновљену капелу на Ловћену (1925) и једна (1) поводом 100-годишњице првог издања Горског вијенца (1947).

Годишњице одржане 1913, 1925, 1947. и 1951. имале су карактер црногорских и југословенских јубилеја, чак и свесловенских. У њима су као организатори и говорници учествовали актуелни владари: црногорски краљ Никола (1913), који је пратио читав ток прославе и држао конце цјелокупне њене организације у својим рукама, краљ Југославије Александар Карађорђевић (1925), чијим залагањем обновљена капела на Ловћену, урушена од аустроугарске војске током Првог свјетског рата, и Блажо Јовановић, предсједник НР Црне Горе (1947).

Свечаност организовања на Цетињу 1913. имале је општејугословенски и свесловенски значај. Од раног јутра 3. новембра праћена је топовском канонадом, звонима Цетињског манастира, мјесних цркава и акордима Војне музике, затим полагањем вијенца на Његошев гроб на Ловћену, свечаном академијом у Владином дому, позоришном представом у зетском дому, академијама приређеним у црногорским градовима...

На свечаностима су говорили Косто Лучић, митрополит Митрофан Бан, др Лазо Томановић, чији говор има карактер студије о Његошу, Сафедин-бег Махмутбеговић, па и једна жена — Стана Чукић.

Тај догађај је запажено обиљежен и у Загребу. Српско академско друштво „Његош” одржало је марта 1914. академију на којој су о Његошу говорили универзитетски професори, културни и јавни радници: познати његошолог др Павле Поповић, професор Београдског универзитета, Ђуро Шурман, Фран Илешић и др Николај Велимировић, а на концерту, организованом у склопу прославе, учествовали су познати музичари, Хрватско академско друштво ‘Младост’, Словеначко пјевачко друштво ‘Славец’ и Српско академско друштво ‘Балкан’.

Да је овај јубилеј схваћен као свеславенска свечаност потврђује чињеница што је у Прагу 23. и 24. априла 1914. величанствено обиљежена стогодишњица Његошевог рођења. Тамо су, у организацији Одбора на чијем је челу био познати чешки књижевник и публициста, освједочени пријатељ Црне Горе и краља Николе, Јозеф Холечек, потпредсједник Пра-

шког универзитета проф. др Рудолф Једличка, а чланови Франтишек Ховорка и Вратислав Черни. Јубилеју су присуствовале црногорска и српска делегација.

Организована је свечана академија на којој су о Његошу као књижевнику, филозофу и државнику говорили познати научници и књижевни критичари: др Јон Мохол, др Јован Скерлић, др Јанић. На крају је одржан велики банкет на којему је присуствовало 300 званица и свечани концерт за преко 2000 присутних, на којему су учествовали познати чешки умјетници: музичари и оперски пјевачи. Једна књижара из Прага приредила је изложбу књига о Његошу (из збирке Вратислава Черног).

Та прослава, по ријечима аутора књиге, била је 'истовремено изванредна манифестација словенске узајамности'.

Треба подсетити на то да је Одбору за прославу Његошеве стогодишњице стигло много телеграма из јужнословенских земаља: Словеније, Хрватске, Србије, Босне и Херцеговине, Македоније; од јужнословенских друштава, установа и појединаца (Матице словенске, Српског академског друштва из Загреба; Алексе Шантића, Светозара Ђоровића, Андра Николића, као и црногорских градова и грађана).

Цио ток прославе добио је запажено мјесто у средствима информисања у Црној Гори, другим јужнословенским земљама, Чешкој, што је др Мартиновићу помогло да проучи и сакупи значајну грађу о њој.

У току Првог свјетског рата аустроугарска војска је дјелимично срушила капелу на Ловћену, хотећи да му буде споменик Фрању Јосифу, а Његошеви посмртни остаци су пренесени у Цетињски манастир.

Бригом краља Југославије Александра Карађорђевића, а по пројекту руског архитекте Николаја Краснова, 1925. Капела је обновљена. У септембру те године Његошеви посмртни остаци су враћени у њу. И тај догађај је свечано и достојанствено обиљежен на Цетињу, Црној Гори па и цијелој Југославији.

Цетиње је и овом приликом било лијепо декорисано, организоване су бројне манифестације: дефиле Црногорске војске, у Дворској бапти организован је ручак за 1000 званица, примљене бројне делегације. Свечаности су, поред великог броја представника црногорског народа, присуствовали, краљ и краљица, угледници државног врха и друштвеног живота, академија наука, универзитета, свих конфесија, инострани гости...

На Цетињу и Ловћену говориле су истакнуте личности: краљ Александар, предсједник Општине Цетиње Томо Милошевић, митрополит Гаврило Дожич, епископ охридски др Николај Велимировић, министар вјера М. Трифуновић, књижевник Марко Цар.

Тај догађај имао је, каже аутор, '...карактер општенародне, државне и црквене свечаности на којој је на величанствен начин изражено осјећање пијетета и признања највећем сину Црне Горе'.

Јубилеји организовани послје Другог свјетског рата, 1947. поводом 100 година од објављивања Горског вијенца и 1951. поводом 100 година од Његошеве смрти, свеобухваћеношћу, бројем организованих манифестација и учесника у њима, обнављањем Биљарде и Његошеве родне куће, подизањем Љетње позорнице са 800 сједишта под Орловим кршем, обиљежавањем зграда у којима је Његош боравио..., превазилази све што је до тада учињено на припремању и прослављању Његошевих годишњица.

Тих година као да је цијела Југославија била на ногама. Послје четворогодишњег рата, ослобођени наши народи имали су повод да одају почаст и изразе захвалности највећем сину Јужних Словена, чија је мисао била посвећена њиховом уједињењу, слози, снази... Чинило се мада да Његош више не би имао разлога да каже: 'Јадни мој народе! Расијао си се по најму у туђина, служиши Туку и манџуку...', нити: 'Сироти Славјани, што би Европа без робова да јој није њих?'

На ногама је била сва Црна Гора, Цетиње посебно. Са таквом озбиљношћу и полетом је прихваћена идеја о прослави тих Његошевих годишњица да је на Цетињу основана бригада 'Његош' која је, уз акције грађана, радила на изградњи Љетње позорнице, да би се на њој изводила Његошева дјела, реновирању Биљарде...

Тешко је набројити манифестације које су у Југославији организоване Његошу у част, све непосредне учеснике у њима и оне који су на посредан начин утицале на свечани карактер јубилеја. Др Мартиновић је у томе успио у потпуности.

Велики број истакнутих књижевника, научника, ликовних и музичких умјетника, политичара, на свој су начин говорили о Његошу, најчешће у оквиру свечаних академија, на којима су учествовали најпознатији југословенски хорови, музичари, пјевачи, казивали су поздравне ријечи и бесједе од којих би већина 'безмало могла ући у одговарајуће антологијске изборе као ауторски успјели говори'. Да поменемо неке од њих: Иво Андрић, Вељко Петровић, Радован Зоговић, Блаже Конски, Отон Жупанчић, Исак Самоковлија, академик Синиша Станковић, др Петар Колендић, др Васо Чубриловић, Блажо Јовановић, Никола Ковачевић Стари...

Организоване су репрезентативне изложбе књига и дјела ликовних умјетника која су инспирисана Његошевим ликом. Одбору за прославу стигли су бројни поздравни телеграми: од академија наука, удружења књижевника (Совјетског Савеза, Бугарске, Албаније), музичких и ликов-

них умјетника, новинара, појединаца (Уроша Предића, Јосипа Славенског, Вање Радауша, Александра Белића, маршала Тита, Ивана Рибара...).

Сумирајући све што је тих година учињено, др Мартиновић каже да су поменути јубилеји обиљежени ‘...достојанствено и величанствено на читавом југословенском простору. По садржају и карактеру имали су југословенски значај’.

У средствима информисања ове свечаности су репрезентативно заступљене широм Југославије: дат им је велики публицитет, у неколико југословенских република посвећени су им посебни бројеви: у Црној Гори двоброј ‘Стварања’ за јул и август 1951, готово читав лист ‘Побједа’ од 5. децембра 1951, затим ‘Нови свет’, ‘Наша књижевност’...

И у далекој Аргентини, Југословенско соколско друштво у октобру 1951. свечано је обиљежило 100. годишњицу Његошеве смрти, истичући да су срећни што у својој другој отаџбини могу обиљежити свој национални и вјесрки култ. Организован је лијеп културно-умјетнички програм у оквиру којег су биле сцене из Горског вијенца. Штампана је споменица у којој су сабрани одржани говори, програм прославе и имена давалаца новчаних прилога намијењених организацији прославе.

Послије 1951. године организована су још два јубилеја посвећена Његошу, упадљиво скромнија од претходних: први 1993, у организацији ЦАНУ и САНУ, поводом 180 година од Његошева рођења, у склопу којег је било неколико манифестација, чији је носилац увелико била Централна библиотека РЦГ: промовисане књиге Библиографија југословенских издања Његошевих дјела и Његошеве пјесме коју неки сматрају круном Његошевог стваралаштва Ноћ скупља вијека на српскохрватском и у преводу на осам страних језика, са илустрацијама академског сликара Оље Ивањицки, изложбом књига у Биљарду: Петар Други Петровић Његош — дјело и лик, у организацији Народног музеја и Централне народне библиотеке Црне Горе, као и изложба слика За Његоша — ‘инспиративни ликовни лирски пасажии ка Његошу и његовим духовним ведринама’, која је садржала 17 слика Оље Ивањицки, такође у организацији Централне библиотеке. На овим манифестацијама говорили су Чедомир Драшковић, директор ЦНБ, др Василије Калезић, др Слободан Калезић, Мирко Мркић, издавач књиге Ноћ скупља вијека и Љиљана Зековић, историчар умјетности.

Још један јубилеј посвећен Његошу организован је 2001. поводом 150 година од Његошеве смрти, у склопу интердисциплинарног међународног научног скупа Династија Петровић-Његош, коју су организовали ЦАНУ и Универзитет Црне Горе.

За тај скуп било је пријављено преко 126 саопштења која су изашла у тротомној публикацији ЦАНУ. И овај је обиљежен низом пратећих манифестација: издавањем Његошевих цјелокупних дјела, позоришним представама Горског вијенца, изложбом Његошевих дјела, изложбом умјетничких слика инспирисаних Његошевим ликом. На тим манифестацијама говорили су Предраг Ивановић, министар образовања и академик Ново Вуковић, чија бесједа представља његову лабудову пјесму, посљедње његово јавно наступање. Говорио је 'веома надахнуто, до ораторске перфекције цизелирани бесједу'.

Ваља рећи да је др Мартиновић у књигу унио фотографије и основне податке о већини бесједника на Његошевим свечаностима, чије би бесједе, да поновимо ријечи писца књиге, '... безмало могле ући у антологијске изборе као ораторски успјели говори'.

У другом дијелу књиге др Мартиновић је обухватио све споменике и спомен-обиљежја посвећена Његошу: спомен-плоче постављене на кућана у Боки Которској у којима се Његош школовао или у њима боравио у вријеме кратких одмора или пропутовања (девет), затим споменике подигнуте њему у част (седам), спомен-бисте (шест), скулптуре Његошеве главе (дванаест) и медаље-споменице са Његошевим ликом (шест)

Аутор је уложио велики труд да пронађе релевантну документацију која је претходила подизању споменика и спомен-обиљежја, конкурсни материјал, документа о току радова на њима, одјеке у јавности... Чак је унио три значајне пјесме Његошеве настале у кућама у којима је боравио: Ноћ скупља вијека (Пераст), Србин Србима на части захваљује (Доброта — Котор) и Љетње купање на Перчању.

Из прикупљеног и презентованог материјала јасно је да си мисаона снага Његошева и изузетна љепота његова плијениле не само књижевнике, књижевне критичаре, филозофе, него и велики број ликовних умјетника (сликара, вајара) од времена када је сјео на владичански трон св. Петра Цетињског (А. Моргунов, 1833 — Петроград: Томини, 1837 — Трст; Биозолето 1841 — Трст; Бес 1847 — Беч; литограф Анастас Јовановић 1851 — Беч). То интересовање није престајало послје Његошевог физичког нестанка па траје и данас, тако да би се могла направити импозантна збирка Његошевих портрета, биста, споменика... (А. Боцарић, П. Почек, Ј. Зоњић, П. Лубарда, О. Ивањицки, И. Мешировић, Р. Стијовић, Д. Буровић, П. Пејовић)

На велику радост читалаца, добили смо нови сегмент о Његошу, дат систематизовано, прегледно и сликовито, не само ријечју него и ликовним прилозима. Наиме, сви споменици, спомен-плоче, палате на које су

постављене и друга спомен-обилежја снимљени су и дате њихове димензије, уз основне податке о ауторима...

На крају, умјесто закључка, можда је најбоље да наведемо ријечи самог аутора: 'Аутору се, пак, чини да је посебан допринос ове књиге у релевантној грађи о Његошевим спомен-обилежјима: о спомен-плочама, спомен-бистама и споменицима, о којима је релативно мало писано мало познато у историографији, ликовној критици и ликовној умјетности'. А нама се чини да је цијела књига велики допринос укупном сагледавању Његошевог живота и одјека које је својим стваралаштвом и ликом изазвао код нашег народа па и у свијету. „

5.

И, на крају, да подсјетимо да је др Душан Мартиновић писао и о двојици страних пјесника: Александру Сергејевичу Пушкину, поводом двјестагодишњице великог руског барда, и о енглеском пјеснику А. Тенисону.

О А. С. Пушкину је прво на позив из Руског дома у Београду одржао запажено предавање „Пушкин и Црна Гора” које је публикувано у *Словенском гласнику* у Подгорици,³ а потом је у ЦАНУ на познатој трибини Академије одржао предавање под истим насловом („Пушкин и Црна Гора”), које је објављено у *Гласнику Одјељења умјетности ЦАНУ* за 2002. годину.

На Алфреда Тенисона који је испјевао оду Црној Гори, Мартиновић је подсјетио ширу јавност преко листа „Побједа”, поводом 110 година од смрти великог енглеског пјесника.⁴

³ Др Душан Ј. Мартиновић: *Пушкин и Црна Гора — поводом 200. годишњице рођења А. С. Пушкина* — Словенски гласник, Подгорица, 1998/99, бр. 3-4, стр. 160-171.

⁴ Душан Ј. Мартиновић: *Једна ода Црној Гори — чувени сонет. Уз 110 година од смрти великог енглеског пјесника лорда Алфреда Тенисона.* — Побједа, 2002, бр. 13101, 6. јуна, стр. 38; бр. 13102, 7 јуна, стр. 21.